AMIR TEMUR DAVRIDA FOYDALANILGAN ENG MUHIM QUROL-ASLAHALAR

Achilov Otabek
Shahrisabz davlat muzeyi qo'riqxonasi Dor us Saodat filial mudiri
Telefon: +998912130200

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIV asr oxiri – XV asr boshlarida Amir Temur qo'shini tomonidan foydalanilgan asosiy qurol-aslahalar, ularning harbiy vazifalari va qo'shin tarkibidagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda Sharafiddin Ali Yazdiy, Nizomiddin Shomiy, Ibn Arabshoh, G'iyosiddin Ali hamda Rui Gonsales de Klavixo kabi tarixiy manbalar, shuningdek, zamonaviy tarixshunoslik va arxeologik materiallardan foydalanildi. Manbalar Amir Temur qo'shinining asosini kamon-o'q, qilich va shamshir, nayza, bolta, gurzi, qalqon, sovut va dubulg'a kabi qurollar tashkil etganini ko'rsatadi. Otliq qo'shin uchun qurol-aslahalarning ixcham, mustahkam va harakatchan bo'lishi alohida ahamiyat kasb etgan. Murakkab kompozit kamon ot ustida jang olib borish imkoniyatini kengaytirgan, metall sovutlar esa og'ir qurollangan otliqlarning himoyasini kuchaytirgan. Qamal vaqtida katapultalar, narvonlar, devor buzish vositalari va boshqa muhandislik vositalaridan foydalanilgan. XIV asr oxirida Temur qo'shinida dastlabki o'qotar qurollarga oid ma'lumotlar ham uchraydi, biroq ularning keng miqyosdagi va hal qiluvchi qo'llanilishi masalasida tarixshunoslikda ehtiyotkorlik zarur [1][2][3].

Kalit so'zlar: Amir Temur, Temuriylar, qurol-aslaha, kamon, o'q, shamshir, qilich, nayza, sovut, dubulg'a, qalqon, otliq qo'shin, qamal qurollari, harbiy texnika.

Kirish

Amir Temur (1336–1405) davridagi harbiy tizim Markaziy Osiyoning ko'chmanchi harbiy an'analari, Movarounnahrning o'troq shahar madaniyati hamda Temur yurishlari davomida o'zlashtirilgan turli hududlarning harbiy tajribasi uyg'unlashuvi asosida shakllangan. Temur qo'shinining asosiy kuchi otliq askarlardan tashkil topgan bo'lib, harakatchanlik, uzoq masofadan o'q uzish va tezkor manevr uning jangovar uslubining muhim xususiyatlaridan edi [4].

Harbiy qurol-aslahalar faqat jang paytidagi vosita sifatida emas, balki qo'shin tashkiloti va yurishlarni rejalashtirish tizimining tarkibiy qismi sifatida qaralgan. Ayrim manbalarda askarning quroli bilan bir qatorda otlari, chodiri, turli xo'jalik asboblari va yurish uchun zarur jihozlari ham qayd etiladi [1]. Bu holat Temur qo'shinida harbiy tayyorgarlik faqat qurol bilan ta'minlanishdan iborat bo'lmaganini ko'rsatadi.

O'rta asr Markaziy Osiyosida qurolsozlik rivojlangan hunarmandchilik tarmoqlaridan biri bo'lgan. Samarqand, Buxoro, Hirot va Toshkent kabi yirik markazlarda qilich, shamshir, xanjar, bolta, gurzi, dubulg'a va turli zirhlar tayyorlangan [5]. Temurning Damashq va boshqa zabt etilgan hududlardan hunarmandlarni Samarqandga ko'chirtirgani haqidagi ma'lumotlar qurolsozlikning davlat miqyosida qo'llab-quvvatlanganini ko'rsatadi [6].

Metodologiya

Tadqiqot tarixiy-qiyosiy, manbashunoslik va texnik-tarixiy tahlil usullariga asoslandi. Amir Temur davriga oid yozma manbalar zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va arxeologik materiallar bilan qiyoslandi. Ayniqsa, Sharafiddin Ali Yazdiyning Zafarnomasi, Nizomiddin Shomiyning Zafarnomasi, Ibn Arabshohning Temur haqidagi asari hamda Klavixoning Samarqanddagi Temur saroyiga oid kuzatuvlari muhim manba sifatida olindi [1][2][3][7].

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Qurol-aslahalar funksional jihatdan hujum qurollari, himoya vositalari va qamal-muhandislik vositalariga ajratib o‘rganildi. Shuningdek, mavjud arxeologik namunalarning texnik ko‘rsatkichlari ham hisobga olindi. Masalan, Samarqanddan topilgan Temuriylar davriga oid shamshir namunasining umumiy uzunligi 91 sm, tig‘ining uzunligi 79,5 sm, umumiy og‘irligi esa 1015 gramm ekani qayd etilgan [8]. Bunday moddiy dalillar yozma manbalardagi umumiy tavsiflarni aniqroq tushunishga imkon beradi.

Natijalar

Kamon va o‘q

Temur qo‘shinining eng muhim quroli kamon va o‘q bo‘lgan. Markaziy Osiyo harbiy an’anasida kompozit kamon otliq jang uchun ayniqsa qulay hisoblangan. Bunday kamon yog‘och, hayvon payi va boshqa materiallarning birikmasidan tayyorlanib, oddiy yog‘och kamonga nisbatan kichik o‘lchamda yuqori kuchlanish hosil qilishi mumkin edi [4].

Manbalarda askarning kamon va o‘q bilan ta’minlanganligi ko‘rsatiladi. Ayrim harbiy nizomlarga oid ma’lumotlarda bir jangchiga kamon, o‘qdon va taxminan 30 ta o‘q berilishi qayd etilgan [9]. Bu raqam Temur qo‘shinida o‘qotar qurol emas, aynan kamonning asosiy masofaviy qurol bo‘lganini ko‘rsatadi.

Kamonning asosiy afzalligi otliq askarning yuqori tezlikda harakatlanib turib o‘q uzish imkoniyatiga ega bo‘lishi edi. Shu sababli Temur qo‘shini janglarda dushmanga yaqinlashmasdan turib uni zaiflashtirish, qanotlardan hujum qilish va soxta chekinish kabi harakatlarni kamonchilarning imkoniyatlari bilan uyg‘unlashtira olgan [4][10].

Qilich va shamshir

Yaqin masofadagi janglarda qilich va shamshir asosiy qurollardan bo‘lgan. O‘rta Osiyo va Eron hududlarida shamshirning turli shakllari qo‘llangan. Temuriylar davriga oid moddiy namunalardan biri Samarqandda 1969-yilda topilgan bo‘lib, tadqiqotchilar uni XV–XVII asrlar oralig‘iga mansub deb hisoblagan. Uning tig‘i payvandlangan bulat po‘latidan tayyorlangan, umumiy uzunligi 91 sm va og‘irligi 1015 grammni tashkil etgan [8].

Mazkur topilma Temur davri qurolsozligida yuqori sifatli po‘latdan foydalanilganini o‘rganish uchun muhim moddiy manba hisoblanadi. Biroq aynan ushbu shamshirni Amir Temurning shaxsiy quroli deb atash ilmiy jihatdan asoslanmagan; u Temuriylar davrining qurol madaniyatiga oid namuna sifatida baholanishi lozim [8].

Nayza, gurzi, bolta va boshqa yaqin jang qurollari

Nayza otliq qo‘shin uchun muhim qurollardan biri bo‘lgan. U otliq hujum vaqtida dushmanga kuchli zarba berish uchun ishlatilgan. Yuqori martabali harbiylarning qurol-aslahalari orasida nayza bilan bir qatorda qilich, kamon va o‘q, gurzi hamda himoya sovutlari qayd etiladi [9].

Gurzi va bolta yaqin jangda himoya vositalarini shikastlash yoki raqibga kuchli zarba berish uchun ishlatilgan. Harbiy jihozlarning darajasi askarning maqomiga qarab farqlangan: oddiy askarning jihozlari bilan yuqori martabali amirlarning qurol-aslahalari bir xil bo‘lmagan [9].

Sovut, dubulg‘a va qalqon

Himoya vositalari Temur qo‘shinining muhim tarkibiy qismi edi. Og‘ir otliqlar metall sovut, dubulg‘a, qo‘l va oyoq himoya vositalaridan foydalanishgan. Temuriylar davri harbiy san’atida halqali sovut va metall plastinalardan tashkil topgan zirhlarning turli shakllari uchraydi [11].

XIV–XV asrlar chegarasida Yaqin va O‘rta Sharqda halqali sovutning metall plastinalar bilan birlashtirilgan shakllari ham rivojlandi. Temuriylar davriga oid bunday zirh namunalari keyingi islomiy harbiy zirhlar taraqqiyotida muhim bosqichlardan biri sifatida baholanadi [11].

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Otlar ham ayrim hollarda zirh bilan himoyalangan. Bu, ayniqsa, og‘ir otliq qo‘shin uchun muhim bo‘lib, otliq askarning jangovar barqarorligini oshirgan [12].

Qamal qurollari va muhandislik vositalari

Temur yurishlarida faqat ochiq maydondagi janglar emas, balki qal’a va shaharlarni qamal qilish ham katta o‘rin egallagan. Shu sababli qamal texnikasi alohida ahamiyat kasb etgan. Qamal vaqtida katapultalar, narvonlar, devorlarga hujum qilish vositalari va boshqa muhandislik qurilmalaridan foydalanilgan [13].

Samarqand va boshqa shaharlarga oid Temuriylar davri qamallarini o‘rgangan tadqiqotlar himoyalanuvchilar tomonidan kamon-o‘qdan, hujumchilar tomonidan esa katapultalar va narvonlardan foydalanilganini ko‘rsatadi [13]. Demak, Temur qo‘shinining qurol-aslaha tizimini faqat shaxsiy jangovar qurollar bilan cheklab bo‘lmaydi.

Dastlabki o‘qotar qurollar masalasi

Temur qo‘shinida o‘qotar qurollar mavjud bo‘lganligi masalasi tarixshunoslikda ehtiyotkorlik bilan baholanadi. Ba’zi manbalarda XIV asr oxiriga kelib ra‘d-andāzān, ya’ni “momaqaldiroq otuvchilar” sifatida talqin qilinadigan jangchilar tilga olinadi [14]. Biroq ularning aynan qanday quroldan foydalangani, qurollarning texnik imkoniyatlari va jangdagi miqyosi to‘g‘risida qat’iy xulosa chiqarish qiyin.

Shuning uchun Amir Temur “o‘qotar qurolni birinchi bo‘lib keng joriy qilgan hukmdor” degan keskin da’voni ehtiyotkorlik bilan ishlatish kerak. Ishonchliroq xulosa shuki, XIV asr oxiri – XV asr boshlarida uning harbiy tizimida an’anaviy kamon, qilich va nayza bilan bir qatorda dastlabki poroxli qurollarga oid elementlar ham paydo bo‘la boshlagan [14].

Tahlil va muhokama

Amir Temur qo‘shinining qurol-aslaha tizimi bir turdagi qurolga tayanmagan. Uning samaradorligi turli qurollarning o‘zaro uyg‘unlashuvida namoyon bo‘ladi. Kamon uzoq masofadan hujum qilish imkonini bergan bo‘lsa, qilich, shamshir va nayza yaqin jangda ishlatilgan. Sovut va dubulg‘a jangchining omon qolish imkoniyatini oshirgan. Qamal texnikasi esa Temur qo‘shiniga mustahkam shahar va qal’alarga qarshi operatsiyalar olib borish imkonini bergan [4][10][13].

Qurol-aslahalarning takomillashuvi hunarmandchilik bilan chambarchas bog‘liq edi. UNESCOning Ipak yo‘li bo‘yicha tadqiqotlarida Samarqand, Hirot, Buxoro va Toshkent qurol va zirh ishlab chiqarish markazlari sifatida qayd etiladi. Bu markazlarda qilich, shamshir, xanjar, bolta, gurzi, zirh va dubulg‘alar tayyorlangan [5].

Temurning zabt etilgan hududlardan malakali hunarmandlarni Samarqandga ko‘chirish siyosati ham qurolsozlikning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan. Ibn Arabshoh Damashqdan turli hunarmandlarning olib kelinganini qayd etadi; ular orasida kamon yasovchilar ham bo‘lgan [6]. Klavixo esa Damashq hunarmandlari orasida arbalet yasash bo‘yicha mashhur ustalar mavjudligini qayd etadi [6].

Shuningdek, Temuriylar davrida harbiy qurollarning sifati metallurgiya taraqqiyoti bilan bog‘liq edi. Samarqanddan topilgan shamshirning bulat po‘latidan tayyorlanganligi qurolsozlikda yuqori sifatli po‘lat texnologiyalaridan foydalanilganini ko‘rsatadigan muhim dalildir [8].

Shunday qilib, Temur qo‘shinining kuchi faqat son jihatdan emas, balki qurol-aslahalarning jangovar vazifalarga mos taqsimlanishi, otliq qo‘shinning yuqori harakatchanligi, kamonchilik mahorati, himoya zirhlarining mavjudligi va qamal muhandisligining rivojlanganligi bilan ham bog‘liq bo‘lgan.

Xulosa

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Amir Temur davridagi eng muhim qurol-aslahalar tizimi o'z davrining Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq harbiy an'analarini mujassamlashtirgan murakkab majmua bo'lgan. Uning asosini kompozit kamon va o'q, qilich va shamshir, nayza, bolta hamda gurzi kabi hujum qurollari tashkil etgan. Sovut, dubulg'a va qalqon jangchilarning himoyasini ta'minlagan.

Kamon Temur qo'shinining eng muhim qurollaridan biri bo'lib, ayniqsa otliq jang taktikasida katta ahamiyatga ega edi. Yaqin jangda qilich, shamshir va nayza asosiy rolni bajargan. Yuqori martabali jangchilar murakkabroq va sifatliroq qurol-aslahalar bilan ta'minlangan.

Qamal operatsiyalarida katapultalar, narvonlar va boshqa muhandislik vositalari qo'llangan. XIV asr oxirida dastlabki o'qotar qurollarning qo'shin tarkibida mavjud bo'lganiga oid ma'lumotlar uchrasada, ularning Temur harbiy tizimidagi real miqyosi va ta'siri borasida ehtiyotkor ilmiy xulosa zarur.

Umuman olganda, Amir Temur davri qurol-aslahalarini alohida qurollar majmui sifatida emas, balki otliq kamonchilik, yaqin jang, himoya zirhlari va qamal texnologiyalarini birlashtirgan yaxlit harbiy tizim sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Nizomiddin Shomiy.** Zafarnoma. XIV asr oxiri – XV asr boshidagi tarixiy asar. Toshkent: O'zbekiston, 1996. **Asosiy foydalanilgan qismlar: 100–115, 145–160, 300–315-betlar.**
2. **Sharafiddin Ali Yazdiy.** Zafarnoma. 1424–1425. Toshkent: Sharq, 1997. **Asosiy foydalanilgan qismlar: 250–275, 350–370, 500–520-betlar.**
3. **Ibn Arabshoh, Ahmad ibn Muhammad.** Tamerlane or Timur the Great Amir. Tarj. John H. Sanders. London: Luzac & Co., 1936. **159–163, 170–175, 225–230-betlar.** Ibn Arabshoh Damashqdan hunarmandlarning ko'chirilishi haqida ma'lumot beradi; kamon yasovchilar ham tilga olinadi.
4. **Dunn, P.** "Amir Timur: Paragon of Medieval Statecraft or Central Asian Psychopath?" Education About Asia, 2013. **Asosiy foydalanilgan qism: 10–15-betlar.** Unda Temur qo'shinining otliq yo'nalishi va kompozit kamonning asosiy qurol sifatidagi o'rni tahlil qilinadi.
5. **UNESCO.** The Silk Roads: The Roads of Dialogue — The Economy, Production and Trade, Individual Crafts. Paris: UNESCO, 2011. **Armouries bo'limi, 145–150-betlar.** Samarqand, Buxoro, Hirot va Toshkent qurolsozlik markazlari sifatida qayd etilgan.
6. **Ibn Arabshah / Ruy González de Clavijo.** Damashq hunarmandchiligi va qurolsozlari haqidagi ma'lumotlar. Ibn Arabshah tarjimasi: Sanders, 1936, **161-bet**; Clavijo tarjimasi: Guy Le Strange, Embassy to Tamerlane, 1403–1406, London: Routledge, 1928, **287–288-betlar**.
7. **Clavijo, Ruy González de.** Embassy to Tamerlane, 1403–1406. Tarj. Guy Le Strange. London: Routledge, 1928. **270–290-betlar.**
8. **Bobrov, L. A.; Khaidakov, K. S.** "A 'Timurid' Saber from Samarkand." Vestnik Novosibirskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Series: History and Philology, 2019, Vol. 18, No. 5, **125–145-betlar**. Tadqiqotda Samarqanddan topilgan shamshirning 91 sm uzunligi va 1015 g og'irligi kabi texnik ko'rsatkichlar berilgan.
9. **Csiky, G.** "The Tuzūkāt-i Tīmūrī as a Source for Military History." Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Vol. 59, 2006. **475–482-betlar.** Unda kamon, o'qdon, shamshir, sovut, dubulg'a, gurzi, nayza va boshqa harbiy jihozlar bo'yicha ma'lumotlar tahlil qilingan.
10. **Nicolle, David.** The Age of Tamerlane. Men-at-Arms Series 222. Oxford: Osprey Publishing, 1990. **33–47-betlar.** Asarda Temuriylar davri jangchilari, kompozit kamon, qilich, sovut, dubulg'a va boshqa qurol-aslahalar ikonografik manbalar asosida tahlil qilinadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

11. **Lentz, Thomas W.; Lowry, Glenn D. (eds.).** Timur and the Princely Vision: Persian Art and Culture in the Fifteenth Century. Los Angeles–Washington, D.C.: Los Angeles County Museum of Art / Smithsonian Institution, 1989. **104–107, 335-betlar.** Temuriylar davri zirh namunalari va saroy madaniyatiga oid materiallar uchun foydalanildi.
12. **Manz, Beatrice Forbes.** The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge: Cambridge University Press, 1989. **80–105, 110–125-betlar.** Temurning harbiy tizimi, qo‘shin tashkiloti va yurishlarining umumiy tarixiy konteksti uchun foydalanildi.
13. **Aka, İsmail.** Mirza Şahruh ve Zamanı (1405–1447). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994. **Asosiy foydalanilgan qismlar: 45–65, 100–115-betlar.** Temuriylar harbiy-siyosiy tizimining keyingi rivojlanishini qiyosiy tahlil qilish uchun foydalanildi. Temuriylar davri Samarqand qamallari bo‘yicha keyingi tadqiqotlarda ham Aka asariga murojaat qilinadi.
14. **Minorsky, Vladimir.** “Army II. Islamic, to the Mongol Period.” Encyclopaedia Iranica. **Asosiy foydalanilgan qism: 193–198-betlar.** Islomiy va mo‘g‘ul davri qo‘shinlarining tashkiloti hamda keyingi harbiy texnologiyalar konteksti uchun foydalanildi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.